

Основи правових знань

Підручник Наровлянського Основи правових знань, 10 кл

<https://uahistory.co/pidruchniki/narovlyanskii-science-of-law-10-class-2018-profile-level/>

Урок 1. Тема уроку: Поняття та ознаки правової держави

Поняття правової держави

Ідея правової держави пройшла довгий еволюційний шлях від античних мислителів (Платон, Арістотель, Цицерон) до теорій Дж. Локка, Ш. Монтеск'є та І. Канта.

Правова держава — це суверенна політична організація суспільства, яка у своїй діяльності підпорядкована праву, має на меті забезпечення прав і свобод людини, утвердження принципу верховенства права та взаємну відповідальність держави й особи.

Основоположні ознаки правової держави

1. **Верховенство права (Rule of Law).** Право стоїть вище за державу та її органи. Держава, її органи, посадові особи, а також громадяни діють лише в межах правового поля. Закон не може суперечити загальнолюдським цінностям справедливості та свободи.
2. **Взаємна відповідальність держави та особи.** Держава відповідає перед громадянином за невиконання своїх обов'язків щодо захисту його прав, а громадянин несе відповідальність перед законом за свої протиправні дії.
3. **Поділ державної влади.** Влада чітко розділена на законодавчу, виконавчу та судову гілки. Кожна з них діє самостійно, здійснює систему стримувань і противаг, що узурпації влади.
4. **Гарантованість та реальність прав і свобод людини.** Права людини є природними, невідчужуваними та вищими за державні інтереси. Держава зобов'язана не лише проголосити, а й реально гарантувати їх захист.
5. **Верховенство закону в системі нормативно-правових актів.** Усі закони та підзаконні акти мають відповідати Конституції держави.
6. **Наявність розвиненого громадянського суспільства.** Правова держава неможлива без самоорганізації громадян, незалежних засобів масової інформації, політичного плюралізму та інститутів демократії.

Статус України як правової держави

Відповідно до статті 1 Конституції України, Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, **правова держава**. Це стратегічний орієнтир розвитку нашої країни, який вимагає постійного вдосконалення законодавства, реформування судової системи та підвищення правової свідомості суспільства.

IV. Узагальнення та систематизація знань

Критерій порівняння	Звичайна (авторитарна) держава	Правова держава
Ставлення до прав людини	Права даруються державою, влада має пріоритет над особистістю.	Права природні та невідчужувані, держава їх гарантує та захищає.
Принцип влади	Зосередження влади в одних руках / відсутність реального поділу.	Чіткий поділ влади на законодавчу, виконавчу, судову (система стримувань і противаг).
Відповідальність	Відповідає лише громадянин перед державою.	Взаємна відповідальність: держава відповідає перед громадянином.

Домашнє завдання

- Опрацювати параграф 4, 5(ст.22) підручника
- Підготувати коротке повідомлення (до 2 хвилин) на тему: «Чому принцип поділу влади є критично важливим для правової держави?».

Урок 2. Громадянин і держава

1. Поняття громадянства та його принципи

Громадянство — це стійкий правовий зв'язок між особою і певною державою, що зумовлює їхні взаємні права та обов'язки.

Зверніть увагу учнів на різницю між термінами:

- **Громадянство** — характерно для республік (особа пов'язана з державою).
- **Підданство** — історичний термін, характерний переважно для монархій (зв'язок особи з монархом).

Основні принципи громадянства України (ст. 2 Закону України «Про громадянство України»):

- *Єдиного громадянства* (громадянин України не може бути громадянином іншої держави в рамках правового поля України).
- *Запобігання виникненню випадків безгромадянства.*
- *Нобзмовлюваності набуття або припинення громадянства* зміною шлюбу тощо.
- *Рівності перед законом* громадян України незалежно від підстав набуття.

2. Особливості правового статусу осіб

- **Громадяни України** — особи, які набули громадянства у встановленому законом порядку і мають повний обсяг прав, свобод та обов'язків.
- **Іноземці** — особи, які перебувають на території України і мають громадянство іншої держави (держав).
- **Апатриди (особи без громадянства)** — особи, які не розглядаються жодною державою як її громадяни в силу її закону.
- **Біпатриди (особи з подвійним громадянством)** — особи, які мають громадянство двох і більше держав (в Україні юридично не визнається, але на практиці трапляється через колізії законодавств).

3. Підстави набуття громадянства України

Закон України «Про громадянство України» передбачає такі способи набуття:

1. **За народженням** (найпоширеніший спосіб; якщо обидва або один із батьків на момент народження дитини були громадянами України).
2. **За територіальним походженням** (особа або її близькі родичі народилися чи постійно проживали на території України до 1991 року тощо).
3. **Прийняття до громадянства (натуралізація)** — добровільне звернення іноземця за дотриманням визначених умов (проживання в Україні на законних підставах протягом певного строку, володіння державною мовою, дотримання Конституції тощо).
4. **Поновлення у громадянстві** (особа раніше мала громадянство України, втратила його і бажає відновити).
5. **Усиновлення** (дитина-іноземець, яку усиновлюють громадяни України).

6. **Встановлення опіки чи піклування.**
7. **Набуття громадянства за результатами міжнародних договорів** (наприклад, оптація).

4. Підстави припинення громадянства України

- **Вихід з громадянства України** (за клопотанням особи).
- **Втрата громадянства** (наприклад, у разі добровільного набуття повнолітньою особою громадянства іншої держави або внаслідок надання фальшивих документів при прийнятті).
- **За підставами, передбаченими міжнародними договорами.**

5. Закріплення та практичне застосування знань

Аналіз правових ситуацій (кейси):

- **Ситуація 1:** У київському пологовому будинку народилася дитина. Батько дитини — громадянин Франції, мати — громадянка України. Чи є дитина громадянином України?
 - *Відповідь:* Так, за народженням, оскільки один із батьків на момент народження був громадянином України.
- **Ситуація 2:** Громадянин Канади вирішив назавжди переїхати до України, вивчив українську мову, склав іспит, проживає тут на законних підставах понад 5 років і подав заяву про отримання паспорта. Як називається такий спосіб набуття громадянства?
 - *Відповідь:* Натуралізація (прийняття до громадянства).

VI. Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 17 підручника з основ правознавства (тема «Громадянин і держава»).
2. Виписати у зошит статті Конституції України, що стосуються основних обов'язків громадянина України.

28.09.26

Урок 3. Конституційний лад України. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина

<https://constitution.in.ua/> - посилання Конституція України

1. Поняття конституційного ладу України

Конституційний лад — це організація суспільного і державного життя, за якої дотримуються права і свободи людини, а держава підпорядкована народу та діє на основі права.

Згідно з Конституцією України (Розділ I «Загальні засади»):

- Україна є **суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава**.
- **Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ**. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування.
- Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні **найвищою соціальною цінністю**.
- Державна мова в Україні — **українська**.
- Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

2. Поняття та класифікація прав, свобод і обов'язків людини і громадянина

Права людини базуються на принципах *природності, невідчужуваності та рівності*.

У юридичній науці прийнято класифікувати права і свободи людини і громадянина на чотири основні групи (покоління):

1. **Громадянські (особисті) права і свободи** — забезпечують захист приватного життя, свободу і безпеку особи (право на життя, на повагу до гідності, свободу совісті та віросповідання, таємницю листування, непричепленість житла).
2. **Політичні права і свободи** — забезпечують участь громадян в управлінні державними справами (право на об'єднання в політичні партії та громадські організації, право брати участь у референдумах, право на мирні зібрання, мітинги, право обирати і бути обраним).
3. **Економічні права** — дають змогу людині бути економічно незалежною (право власності, право на підприємницьку діяльність, право на працю).
4. **Соціальні, культурні та екологічні права** — гарантують гідний рівень життя та духовний розвиток (право на соціальний захист, на житло, на охорону здоров'я, право на освіту, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля).

3. Конституційні обов'язки громадян України

Права невіддільні від обов'язків. Основні обов'язки громадян закріплені в Конституції України:

- У неухильному дотриманні Конституції України та законів України (ст. 68).
- Не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей.
- Захищати Вітчизну, її незалежність та територіальну цілісність, відбувати військову службу (ст. 65).
- Шанувати державні символи України.
- Не заподіювати шкоди природи, культурній спадщині, відшкодовувати завдані нею збитки.
- Сплачувати податки і збори (ст. 67).
- Збирати й надавати допомогу на навчання дітей (батьки зобов'язані утримувати неповнолітніх дітей до їх повноліття).

4. Гарантії та захист прав людини в Україні

Щоб права не залишалися лише на папері, існують механізми їх захисту:

- **Судовий захист** (право кожного звертатися до судів України).
- **Право на звернення** до органів державної влади та місцевого самоврядування (петиції, скарги, пропозиції).
- **Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (Омбудсмен)** — парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод.
- Право звертатися за захистом до міжнародних установ (наприклад, Європейський суд з прав людини — ЄСПЛ).

5. Закріплення та практичне застосування знань

Практичне завдання (аналіз правових ситуацій):

- **Ситуація 1:** Громадянин К. вирішив організувати мирну акцію протесту проти підвищення комунальних тарифів, однак місцева влада заборонила йому це робити, посилаючись на те, що форма проведення акції «не подобається» чиновникам. Яке конституційне право порушено і чи правомірні дії влади?
 - *Відповідь:* Порушено ст. 39 Конституції України (право на мирні зібрання, мітинги). Дії влади неправомірні, оскільки обмеження можливе лише судом і лише в інтересах національної безпеки чи громадського порядку.
- **Ситуація 2:** Учень 10 класу відмовляється відвідувати уроки історії та математики, аргументуючи це тим, що у нього є «право на освіту» і він

сам вирішує, чим йому займатися. Прокоментуйте ситуацію з точки зору обов'язків та прав.

- *Відповідь:* Право на освіту в Україні є обов'язковим на рівні повної загальної середньої освіти (стаття 53 Конституції). Крім того, є конституційний обов'язок здобути повну загальну середню освіту.

Домашнє завдання

1. Опрацювати параграф 47(ст.184-186), 48,49,50,51 підручника (тема «Конституційний лад України. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина»).
2. Виписати у зошит статті Розділу II Конституції України, які гарантують **соціально-економічні** та **політичні** права (по 2 статті на кожную групу).

Урок 4. Тема: Органи державної влади та місцеве самоврядування

План заняття:

1. Поняття, сутність та функції місцевого самоврядування.
2. Основні принципи та європейські стандарти місцевого самоврядування.
3. Система місцевого самоврядування (на прикладі України): органи та посадові особи.
4. Фінансово-економічна основа місцевого самоврядування.
5. Форми прямої демократії на місцевому рівні (участь громадян).
6. Виклики та перспективи розвитку місцевого самоврядування.
7. Органи державної влади (самостійне опрацювання)

1. Поняття, сутність та функції місцевого самоврядування

- **Місцеве самоврядування** — це гарантоване державою право та здатність реальної (самостійної) відповідальності місцевих громад вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.
- **Головна відмінність від державної влади:** Державна влада поширюється на всю країну і здійснюється державними органами, тоді як місцеве самоврядування реалізується самими жителями через обрані органи на певній території (громада, район, область) і вирішує локальні завдання.

Основні функції:

1. **Представницька:** Представляє інтереси жителів територіальної громади в органах влади.
2. **Економічна (господарська):** Управління комунальною власністю, розвиток інфраструктури, ЖКГ, благоустрій.
3. **Соціально-культурна:** Забезпечення функціонування закладів освіти, охорони здоров'я, культури, соціального захисту місцевого значення.
4. **Охоронна:** Захист прав і законних інтересів громадян, забезпечення громадського порядку (у межах компетенції).
5. **Фінансово-бюджетна:** Формування та виконання місцевого бюджету, встановлення місцевих податків і зборів у межах закону.

2. Принципи та європейські стандарти місцевого самоврядування

Фундаментальним міжнародним документом у цій сфері є **Європейська хартія місцевого самоврядування** (ратифікована Україною у 1997 році).

Ключові принципи:

- **Законність:** Діяльність органів місцевого самоврядування здійснюється на основі Конституції та законів.
- **Самостійність і автономія:** Право місцевих громад самостійно вирішувати питання в межах їхньої компетенції.
- **Фінансова забезпеченість:** Органи місцевого самоврядування повинні мати достатні власні фінансові ресурси, які вони можуть вільно використовувати.
- **Виборність і підзвітність:** Органи та посадові особи обираються громадянами і є підзвітними їм.
- **Поєднання місцевих і державних інтересів:** Держава може делегувати повноваження, але обов'язково забезпечує їх відповідним фінансуванням (субвенції).

3. Система місцевого самоврядування (в Україні)

Згідно з Конституцією та Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні», система включає:

Елемент системи	Характеристика
Територіальна громада	Жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста. Це первинний суб'єкт і носій місцевого самоврядування.

Елемент системи	Характеристика
Сільські, селищні, міські ради	Представницькі органи (депутати), які обираються жителями громади. Вони приймають обов'язкові до виконання рішення.
Сільський, селищний, міський голова	Головна посадова особа громади, яка очолює виконавчий комітет ради та керує апаратом. Обирається безпосередньо виборцями.
Виконавчі органи ради	Виконавчі комітети, відділи, управління, що забезпечують реалізацію рішень рад і повноважень.
Органи самоорганізації населення (ОСН)	Домовові, вуличні, квартальні комітети тощо (створюються за ініціативою жителів для вирішення локальних завдань).
Районні та обласні ради	Органи місцевого самоврядування, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст (субрегіональний рівень).

4. Фінансово-економічна основа

Будь-яка автономія є фікцією без матеріальної та фінансової бази.

- **Комунальна власність:** Майно, яке належить територіальній громаді (земля, підприємства комунального господарства, будівлі, комунальний транспорт, мережі).
- **Місцевий бюджет:** Головний інструмент фінансування потреб громади.
 - *Власні доходи:* Місцеві податки та збори (наприклад, податок на нерухомість, єдиний податок, плата за землю), доходи від комунального майна.
 - *Визначені державою відрахування:* Частка загальнодержавних податків (зокрема, податок на доходи фізичних осіб — ПДФО).
 - *Трансферти з державного бюджету:* Дотації та субвенції на виконання делегованих державою повноважень (освіта, медицина тощо).

5. Форми прямої демократії на місцевому рівні

Окрім виборів представників, громадяни можуть брати участь в управлінні безпосередньо:

- **Місцеві вибори** (обрання ради та голови).
- **Місцевий референдум** (вирішення найважливіших питань шляхом загального голосування).
- **Загальні збори громадян** (обговорення питань за місцем проживання).
- **Місцева ініціатива** (право подати до ради проєкт рішення, який підлягає обов'язковому розгляду).
- **Громадські слухання** (обговорення проєктів рішень із жителями).
- **Партиципаторний бюджет (Бюджет участі)** — інструмент, що дозволяє громадянам розподіляти частину коштів місцевого бюджету на власні проєкти.
- **Електронні петиції** до місцевої влади.

6. Виклики та тенденції розвитку

- **Децентралізація влади:** Процес перерозподілу повноважень і фінансів від державних органів на користь спроможних місцевих громад (в Україні розпочався у 2014–2015 рр. через створення об'єднаних територіальних громад — ОТГ).
- **Виклики в умовах криз та надзвичайних ситуацій:** Забезпечення життєдіяльності громад, критичної інфраструктури, безпеки та допомоги внутрішньо переміщеним особам (ВПО).
- **Цифровізація («Smart City»):** Впровадження електронного урядування, прозорих закупівель (Prozorro), відкритих даних для громадськості.
- **Залучення інвестицій та відновлення:** Спроможність громад самостійно шукати партнерів, гранти та розвивати місцеву економіку.

Домашня робота:

Опраційте параграф 13

Дайте відповіді на запитання

1. У чому полягає різниця між державним управлінням та місцевим самоврядуванням?
2. Які повноваження має первинний рівень місцевого самоврядування (територіальна громада)?
3. Чому фінансова незалежність є критично важливою для успішної роботи місцевої влади?
4. Якими інструментами прямої демократії ви особисто користувалися або хотіли б скористатися у своєму місті чи селі?

05/10/26

Урок 5. Практичне заняття: Звернення громадян до органів державної влади

Згідно зі ст. 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та місцевого самоврядування.

Основним законом, що регулює це питання, є **Закон України «Про звернення громадян»**.

Види звернень:

1. **Пропозиція (зауваження)** — звернення громадян, де висловлюються порада, рекомендація щодо діяльності органів влади, вдосконалення суспільних відносин (не тягне за собою обов'язкового прийняття адміністративного акта).
2. **Заява (клопотання)** — звернення з проханням про сприяння реалізації своїх прав та інтересів або повідомлення про порушення законів; *клопотання* — це заява з проханням про визнання за особою певного статусу, прав тощо.
3. **Скарга** — звернення з вимогою про відновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, посадових осіб.

Основні вимоги до оформлення звернення:

- Має бути написано українською мовою (або іншою мовою відповідно до закону про мови).
- Зазначається прізвище, ім'я, по батькові, повна адреса заявника або адреса електронної пошти.
- Письмове звернення повинно бути підписано заявником із зазначенням дати.
- Анонімні звернення (без зазначення автора чи адреси) **не розглядаються**.

Строки розгляду звернень:

- Загальний строк — **не більше 30 днів** від дня надходження.
- Якщо питання не потребують додаткового вивчення — **невідкладно**, але не пізніше **15 днів**.

- Якщо в місячний термін вирішити питання неможливо, керівник органу встановлює продовжений строк (але загалом не більше **45 днів** про що повідомляють заявника).

IV. Практичний блок

Завдання 1. Розподіліть життєві ситуації за видами звернень

Потрібно визначити, що це — пропозиція, заява чи скарга:

1. Мешканець будинку просить встановити пандус біля під'їзду для маломобільних груп населення.
2. Громадянин звертається через неправомірну відмову працівника соціальної служби у призначенні субсидії.
3. Громадянка надіслала листа до міської ради з ідеєю запровадити роздільний збір сміття у своєму мікрорайоні та облаштувати нові контейнери.

Завдання 2. Мініпрактикум: Складаємо правильну скаргу / заяву

. Завдання — заповнити основні реквізити «Шапки» та резолютивної частини для такої ситуації:

- *Ситуація:* У дворі багатоповерхівки комунальна служба три тижні тому розрила аварійну ділянку тепломережі, засипала траншею землею, але асфальтне покриття та бордюри не відновила, через що після дощу утворюється величезна калюжа, а діти не можуть безпечно ходити до школи. Кому і як писати заяву?
- *Алгоритм заповнення звернення:*
 1. **Кому:** Назва органу місцевого самоврядування або комунального підприємства (наприклад, Голові районної в місті адміністрації...).
 2. **Від кого:** ПІБ повністю, домашня адреса, контактний телефон, e-mail.
 3. **Суть питання (опис проблеми):** Чіткий факт із посиланням на дати та наслідки.
 4. **Прохання (вимога):** Прохання вжити заходів щодо відновлення благоустрою території.
 5. **Дата і підпис.**

Завдання 3. Сучасні інструменти: Електронна петиція

- Скільки голосів потрібно зібрати для розгляду петиції на місцевому рівні та загальнодержавному?
- Чому цей інструмент є зручним для молоді?

Запитання:

1. Яка різниця між заявою та скаргою?
2. Який стандартний строк розгляду звернень громадян встановлено законом?
3. Чи можна подати анонімну скаргу і отримати офіційну відповідь?

Домашнє завдання

1. *Творче завдання (на вибір):* Скласти проєкт звернення (заяви чи скарги) до міської (селищної) ради щодо вирішення будь-якої реальної проблеми у своєму населеному пункті (наприклад, щодо ремонту дитячого майданчика чи встановлення дорожнього знаку біля школи).